

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru¹

Mahmut GİDER²

Özet

13. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars edebiyatlarının etkisinde gelişen klasik Türk şiiri, 16. yüzyılda taklide dayalı etkileşimden kurtulup "klasikleşme" evresine geçmiştir. Bu ilerlemenin sağlanmasında, Bâkî ve Fuzûlî gibi büyük şairlerin etkisi yadsınamayacak düzeydedir. Klasik Türk şiirinde en çok kullanılan unsurlardan biri "mekân"dır. Genellikle gerçeküstü teşbih ve tasavvurlara konu edilen mekân ve mekânsal unsurlar, yer yer göndermelerle gerçekçi bir bakış açısıyla da ele alınır.

Bu çalışmada, doğal mekânlar içinde büyük bir öneme sahip olan "deniz" ve bazı unsurlarının, Bâkî ve Fuzûlî divanlarında tasavvur edilme biçimi ele alınmıştır. Divanlarda geçen deniz ile ilgili beyit ve bentlerden konuyu yansıtabilecek olanlar seçilmiş, şiirlerin anlam bütünlüğü esas alınarak klasik şiir geleneğinin belirlediği sınırlar çerçevesinde deniz ve unsurları şerh edilmeye, böylece şairlerin deniz tasavvuru ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Bâkî, Fuzûlî, Divan, deniz, tasavvur.

Sea İmagination in Divans of Bâkî and Fuzûlî

Abstract

From the 13th century onwards, the classical Turkish poetry which continued the process of evolution under the influence of Arabic and Persian literatures, escaped the pretentious interaction and entered on a classic style in the 16th century. In providing this progress, the influence of great poets such as Bâkî and Fuzûlî cannot be denied. One of the most used elements in classical Turkish poetry is "space". The spaces and spatial elements, which are often subject to realistic simile and imagination, are also handled with a realistic viewpoint.

In this study, the way in which the "sea", which has a great prescription in natural spaces, and some elements are conceived in Bâkî and Fuzûlî divans are considered. The ones that reflect the theme from the couplets and verses related to the sea from the Divans were selected and the sea and its elements were tried to be annotated within the boundaries defined by the tradition of classical poetry on the basis of the semantics of the poems. Thus, the sea imagination of the poets was tried to be put forward.

Keywords: Baki, Fuzuli, Divan, sea, concept.

¹ Bu makale, "Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru" adlı doktora tezinden derlenmiş, çalışmaya bazı yeni bilgiler eklenerek şekillendirilmiştir.

² Okutman/Dr, Bingöl Üniversitesi Genç Meslek Yüksekokulu, mahmutgider@mynet.com

GİRİŞ

Doğal mekânlar, insanoğlunun varlık mücadelesini sürdürdüğü yerler olduğu için büyük bir öneme sahiptir. Bu mekânlar içinde “deniz”in apayrı bir yeri vardır. Yeryüzünü kaplayan büyük su kütlesi olarak bilinen deniz; uçsuz bucaksız görüntüsü, derinliği, enginliği, dalgalanışı, kıymetli madenlerin ve bazı canlıların barınacağı oluşu gibi özellikleriyle tasavvur ve imgelere konu edilir. Yeryüzünün büyük bir kısmını teşkil eden bu doğal mekânın/unsurun birikinti hâlinde oluşu ve hammaddesinin su oluşu değerini daha da artırır. Zira su, din ve mitolojilerde hayatın kaynağı, ilk maddesi olarak görülür (Burckhardt, 1994:140).

Gerek Kur’ân-ı Kerim’e gerekse tasavvufî eserlere bakıldığında denizin Mutlak Varlık’ın kozmik ayetlerinden biri olarak telakki edildiği görülür. “*Yeryüzündeki her ağaç kalem olsaydı, deniz de, arkasından yedi deniz daha, mürekkep olsaydı yine de Allah’ın kelimeleri tükenmezdi. Evet, Allah güçlüdür, bilgedir.*” (Kur’ân-ı Kerim: Lokman, 31/27)³ şeklindeki ayetin mealinde, Allah’ın yüceliği ve kudreti nazara sunularak, büyük su kütlesi olan denizin enginliğine vurguda bulunulmuş; deniz, ilâhî ilmin sınırsızlığı ve sonsuzluğunun delili olarak görülmüştür.

Tasavvufta özellikle vahdet-i vücud nazariyesi açıklanırken deniz, “*mutlak varlık olan Allah’ı, onun sonsuz zat makamını ve vahdeti temsil eder. Sûfiler varlığın bir olduğunu, kesretin görünürde kaldığını anlatmak için, daha ziyade deniz imgesini kullanmışlardır.*” (Üstüner, 2008:285). Böylece “*hakikat ehli, Allah’ı bir deniz, kâinatı - masiva olması hasebiyle- denizin dalgaları olarak görür.*” (Pala, 1995:137).

Şairlerin pek çok ilham kaynağı vardır. “*İnsan zekâ ve muhayyilesinin ilk ilham kaynağı, ilk kudret menbalarından biri tabiattır.*” (Elçin, 1993:7). Tabii (doğal) bir unsur olarak deniz, anaför ve dalgalarıyla şairlerin tasavvur âleminde çeşitli çağrışımlara kapı aralar. Bu bağlamda deniz, gark etme, helak etme gibi özellikleriyle olumsuz durumları çağrıştıran imgelere konu edilirken; durgun ve sessiz hâliyle “*huzurun, rahatın ve sükûnetin sembolü*” (Özarlan, 2010:66) olarak görülür. Bazı doğal özellikleriyle deniz, âşğın yaşadığı karşıt hâller, duygusal gelgitlerle ilişkilendirilir. “*Sakin hâliyle huzur veren, duyguların ve hayallerin sığınağı olan deniz; taşkın hâliyle insanda tedirginlik yaratan bir özelliğe sahiptir.*” (Bayrak, 2013:85).

Önemli bir doğal mekân olduğu için insanların kültür ve inancını etkileyen deniz, insanlığın ortak hafızası olarak telakki edilen birçok atasözü ve deyimde de konu edilmiştir. Çaresizlik nedeniyle sergilenen istemsiz tavır, “*Denize düşen yılana sarılır.*” ; elde edilemeyen bir varlık üzerinde yapılan tartışma ve bu tartışmadan duyulan rahatsızlık, “*Denizdeki balığın pazarlığı olmaz.*” (Püsküllüoğlu, 2004/a:64) atasözleriyle anlatılırken; büyük zorlukları yenip küçük ve önemsiz sebeplerden dolayı başarısızlığa uğrama durumu, “*denizden geçip çayda boğulmak*” (Püsküllüoğlu, 2004/b:269); insanın çaresizlik, umutsuzluk hâli, “*dört yanı deniz kesilmek*” (Püsküllüoğlu, 2004/b:296) deyimleriyle anlatılır.

Yaygın konuları aşk, tabiat ve insan olan klasik şiirde, bazı imgeler açıklanırken kullanılan mekânsal unsurlardan biri de denizdir. Deniz; sahil, dalga ve girdabıyla hakikî ve mecazî aşkın tavsifinde kullanılır. Tasavvufî bir metafor olarak deniz, vahdeti temsil ederken; dalga ve girdap, tecellileri ve kesreti temsil eder. “*Büyüklik, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk*” (Pala, 1995:137) gibi özellikleri olan deniz, mecazî aşk bağlamında ise âşğın “*duygusal gelgitlerini, gönlünü*” (Aytekin, 2005:90) karşılar.

Edebî eserlerde kullanılan mekân veya mekânsal unsurlar, “*dışarıdaki içerdelik*” (Bachelard, 1996:230) bağlamında ele alındığı için bu mekânların çözümlenmesi, şairlerin kişiliklerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Klasik Türk edebiyatının iki önemli şairi olan Bâkî ve Fuzûlî’nin dünyasında deniz tasavvurunun ortaya konulması önem arz etmektedir.

³ Bu makalede kullanılan ayet mealı, Muhammed Hamidullah tarafından hazırlanan “*Aziz Kur’an Çeviri ve Açıklama*” adlı eserden alınmıştır. Eserin künyesi kaynakçada belirtilmiştir.

1. BÂKÎ VE FUZÛLÎ DİVANLARINDA DENİZ TASAVVURU⁴

Klasik şiirde deniz, “dış dünyadaki varlıkların yanı sıra, pek çok soyut düşünce ve kavram ile ilişkilendirilerek okuyucunun zihninde âdeta estetik bir tablo oluşturacak ” (Selçuk, 2017:171) şekilde kullanılır. Bu bağlamda yaygın olarak; gözyaşı, gam, gönül, aşk, cömertlik, kerem, rahmet, ilim, mana, şiir” (Mutlu, 2012:91-111) gibi kavramlarla benzerlik noktasında ilişkilendirilerek tasavvir edilir. Bâkî Divanı’nda deniz; gönül, aşk, gam, belâ, güzellik, ilim, hayret, olgunluk (kemâl), istiğnâ, mağfiret, şairlik yeteneği, incinin kaynağı olma, otorite övgüsü gibi hususlarda teşbih ve tasavvurlara konu edilirken; Fuzûlî Divanı’nda gönül, aşk, gam, delilik (cünûn), gözyaşı, marifet, riyâ, yokluk (adem), kararsızlık, incinin kaynağı olma, Hz. Muhammed’in merhameti, Hz. İlyas ve Hz. Musa ile ilişkilendirilme, memdûhun cömertliği gibi konularda teşbih ve tasavvurlara konu edilmiştir.

Gönül, aşkın tezahür ve tahassüs mekânıdır. Dolayısıyla ana konusu aşk olan klasik şiirin en önemli mekânıdır. Aşk duygusunun ve ilâhî tecellilerin zemini olan gönül, “çok yönlü ve hassas bir yapıya sahiptir. Sevgili ilgi göstermediği zaman viran olan bu mekân, yine sevgiliden gelen eza ve cefa taşlarıyla mamur olur.” (Yıldızhan, 1997:9). Birçok açıdan deniz ile ilişkilendirilir. Gönülün, kanlı dalgalarıyla med cezir görüntüsü oluşturduğu (Fuzûlî, K.14/7) düşünülür. Ayrılığın verdiği ıstıraptan dertlenen gönül, dalgaları kabarmış bir deniz olarak tahayyül edilir. Âşığın dert denizinin dalgalanmasının temelinde arzu ve hevâ duyguları vardır. Bu yaklaşımla hevânın gönülde, havanın denizde oluşturduğu etki arasında benzerlik ilişkisinin oluşturulduğu düşünülür:

Hevâdan mevce gelmiş bahr-ı derdim şâhid-i hâlim

Dil-i pür-ırdırâb u nâle-i bî-i’tidâlimdir (Fuzûlî, G.101/6)

Klasik şiir anlayışına göre sevgilinin âşığa reva gördüğü cevri ve cefa, alın yazısı olarak görülür. Âşığın başına gelen musibetler, kader olarak telakki edilir ve kadere rıza dışında başka bir tavır sergilenmez. Fuzûlî, âşığın gönülünün, gözyaşı dalgalarıyla çırpınan bir deniz gibi görüldüğünü, gönül denizinin feryat ve figanının, gözyaşı dalgalarının gerçekleştireceği vuslat ile sona ereceğini ifade eder. Fuzûlî’nin bu yaklaşımıyla vuslatı gerçekleştirme konusunda verilmek istenen mücadeleyle deniz dalgalarının hareketliliği arasında benzerlik ilişkisi oluşturduğu düşünülür:

Mevc ile gönlümü ey eşk kopar yanımdan

Nâle ile başım ağırttı bu bîmâr benim (Fuzûlî, G.207/5)

Tasavvuf ehli Allah dışındaki hiçbir şeyi hakikî varlık olarak kabul etmez. Muhayyel bir mekân olan gönül, genişliği ve kuşatıcılığıyla Mutlak Varlık’ın tecelligâhı olarak tasavvir eder. Bu bağlamda Bâkî, tecelli zemini olması ve ayrılık açısından ıstırap duyması nedeniyle gönül hakikat denizine ulaşma aracı olarak görür:

Dildür ol bahr-ı hakikatden vücûdun mülkine

Şol derûnun ‘âleminde mevc uran deryâya bak (Bâkî, G.239/2)

Klasik şiirde Mutlak Varlık’ın benzetilene olarak görülen ve varlığının anlaşılması konusunda tecelli olarak düşünülen denizin ilişkilendirildiği konuların başında aşk gelir. Dolayısıyla klasik şair, âşık rolünü aslî kimliğini gölgede bırakacak düzeyde benimser. “Şair, şiirinde başka duygu ve düşüncelere iltifat etmese bile mutlaka âşık görünmek mecburiyetindedir; velev ki özel hayatında bu duyguyu hiç tatmamış olsun. O, ister yaşlı ister genç, ister erkek ister kadın yahut gerek hükümdar gerekse fakir olsun hiç fark etmez; vasıfları belirlenmiş bir sevgiliye âşık olmakla yükümlüdür.” (Okuyucu, 2010:195-196). Şair, âşık gözüyle mekânları yorumladığı için aşk, gerçek veya hayalî birçok mekânın tasvirinde mihver duygu olarak telakki edilmiştir. Klasik şiirin ana konularından biri olmasının yanı sıra, tasavvufî anlayışın etkileyici ve dönüştürücü gücünden yararlanılarak kullanılan aşk duygusu, edebiyat ve medeniyetlerle âdeta özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda Doğu medeniyeti, aşk medeniyeti

⁴ Bu makalede kullanılan şiir metinleri, Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan “Bâkî Divânı Tenkitli Basım” ve Kenan Akyüz vd. tarafından hazırlanan “Fuzûlî Divânı” adlı eserlerden alınmıştır. Eserlerin künyeleri kaynakçada belirtilmiştir.

olarak tasavvur edilmiş, yaratılış bile aşk ile izah edilmeye çalışılmıştır (Şenödeyici, 2014:189). “Aşk, evrenin özünde vardır ve bütün şey’lerdeki ilk hareket ettiricidir; her şeyi ‘en güzel’in ‘mutlak güzel’in elde edilmesine yöneltir.” (Ayvazoğlu, 2014:56).

Aşk mecazî ve hakikî olmak üzere iki şekilde incelenir. Mecazî aşk, hakikî aşkın bir basamağı olarak da görülür. İnsanın varlık amaçlarından biri bu duyguyu telezüz etmektir. “İnsanın, daha geniş bir ifade ile kâinatın yaratılış sebebi, mutasavvıflara göre aşktır. Allah bir gizli hazine olan varlığını tanıyacak göz, sevecek gönül, sanat eserlerini takdir edecek bir akıl dilemiş, evreni ve bütün güzellikleri idrak melekesiyle donanmış insanoğlunu yaratmıştır.” (Kaplan, 2008:153). Bâkî, aşk denizinin sahilinin bulunmadığını (G.211/3), ummana bırakılan gönül kayığının Allah’ın yardımıyla belâ girdabından korunduğunu söyleyerek denizi; büyüklük, derinlik, kuşatıcılık ve aşılmasının zorluğu bakımından aşkla ilişkilendirir. Aşk denizinde doğru yolun Allah’ın yardımıyla bulunabileceğini düşünür. Böylece denizi tehlikelerle dolu ve aşılması zor bir imtihan alanı olarak tasavvur eder:

Allâh onara düşmeye gird-âb-ı belâyâ

‘Aşkunda gönül zevrakı ‘ummâne salındı (Bâkî, G.510/6)

Fuzûlî, aşk denizinin dalga ve girdaplarının gark ettiği insanın, helak olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını (G.224/1); aşk denizine düşenin maddî lezzetleri unutması gerektiğini söyleyerek aşkı, manevî açıdan tekâmüle ulaşma ve çetin bir imtihan aracı olma hususlarında deniz ile ilişkilendirir:

Bahr-i aşka düşdün ey dil lezzet-i cânı unut

Bâliğ oldun gel rahimden içdiğin kanı unut (Fuzûlî, G.45/1)

Gam, aslî vatan ve Mutlak Varlık’tan ayrı kalan âşığın madde âlemindeki yazgısı olarak görülür. Yazgıyı değiştirmek, içine düşülen bir denizi aşmak veya o denizden kurtulmak kadar imkânsız olduğu için gamın denizle ilişkilendirildiği düşünülür. Bâkî, aşk gamından oluşan denizin sahili yoktur (G.233/2), diyerek aşkın verdiği gamdan kurtulmanın imkânsızlığıyla denize düşen kişinin sıkıntı çekmeden kurtulmasının imkânsızlığı arasında benzerlik ilişkisi oluşturur. Ayrıca âşığın aşk derdinden döktüğü gözyaşlarının, deniz mesabesinde olduğunu, sevgilinin, âşığı gam denizine gark edip başka denizlere saldırdığını ifade ederek gamın sembolü olarak bilinen gözyaşlarını, çokluğu ve özellikleri (su ve tuzlu oluşu) bakımından denize benzetir. Denizi; coşup taşma, sınırsız olma ve gark etme özellikleriyle aşk gamıyla ilişkilendirir:

Bâkî-sıfat virdün elem itdün gözüm yaşını yem

Kıldun garîk-i bahr-ı gam deryâlara saldun beni (Bâkî, G.531/5)

Gam denizinde düşünülen âşığın, sevgilinin mahallesine sığmamak istemesinin nedeni, engelleriyle sıkıntının kaynağı olan bir ortamdaki kurtulmak istemesidir. Fuzûlî, menzil mesabesinde görülen sahilin bile âşığı gam denizinin dalgalarından kurtarma konusunda şüphe içinde olduğunu “Kurtarır mı?” ifadesiyle anlatmaya çalışır. Böylece vuslatın gerçekleştiği yer olarak bilinen kûy’u, sahile; âşığın sıkıntılarından kurtulma konusunda verdiği çabayı ise denizin dalgalarından kurtulmak için mücadele etmeye benzetir. Bu yaklaşımıyla dalgalı denizden kurtulmanın imkânsızlığına işaret eden Bâkî, aşk uğruna çekilen gamın kanıksandığını dolayısıyla âşığın bu durumunun değişmeyeceğini düşünür:

Kurtulam gamdan derim kûyunda ammâ bilmezem

Kurtarır mı bahr-i gam mevcinden ol sâhil beni (Fuzûlî, G.291/7)

Sevgili uğruna dökülen gözyaşları, âşıklığın emarelerinden biridir. Çekilen acı ve yaşanan çaresizliğin göstergesi olan gözyaşı, “sevgili için akıtılan bir gönül suyudur, onun güzellik bahçesine hayat verir. Aşkın şiddetinin ve büyüklüğünün göstergesi olarak, damla iken yağmur olur, sele dönüşür; nehirler, denizler ve okyanuslar meydana getirir.” (Özerol, 2012:2027). Bâkî, âşığın âhından çıkan kıvılcımların yer ve göğü yakacak kadar etkili

olduğunu, gözyaşı dalgalarının ise bu durumu engellediğini söyleyerek âşğın âhını, yakıcı olması nedeniyle ateşe, gözyaşlarını ise ateşi söndürme özelliğine sahip olduğu için denize benzetir:

İrmese bir dem eger mevc-i sirişküm her yana

Şu'le-i âhum zemîn ü âsmânı hark ide (Bâkî, G.461/4)

Klasik şiirde sevgili, güzellik bakımından idealize edilirken onun bazı özellikleri, denizle ilişkilendirilir. Deniz, gümüş suyu rengiyle sevgilinin yüzü (Bâkî, G.433/2) ile med cezirin meydana geldiği yer olması bakımından sevgilinin saç ve kaşlarının belli aralıklarla görünmesi durumuyla ilişkilendirilir (Bâkî, G.43/3). Ayrıca denizde meydana gelen girdaplar, varlıkları gark etme özelliğine sahip olduğu için tehlike arz eder. Bâkî, güzellik denizinin girdabına düşen âşğın gönül kayığının kurtulamayacağını söyleyerek gönlü, kayığa; İlahî güzellikleri, girdaba benzetir. Böylece denizi engelleyen, kuşatıp yutan bir varlık olarak tasavvur eder ve İlahî güzelliklerin karşısında iradenin hükmünün söz konusu dahi olamayacağına işaret eder:

Düşer fülk-i dil-i ehl-i mahabbet ana kurtılmaz

Cemâli bahrinün gird-âba dönmişdür miyânında (Bâkî, G.448/4)

“Bilmek, tanımak” anlamlarına gelen marifet, tasavvuf terminolojisinde, “İlahî esrar ve hakikatlere, nefsin niteliklerine, varlıkların durumuna ve gayb niteliğindeki bazı hususlara ilişkin bilgiyi karşılar.” (Uludağ, 2003:54). Marifet; gaybî bilgi olduğu için müphemlik ve sınırsızlık konularında denizle ilişkilendirilir. Deniz, birçok varlığın yaşama alanı olup gizemli bir yapıya sahiptir, marifet gibi ancak tecrübî ilimle öğrenilir. Deniz aynı zamanda inci, mercan gibi değerli madenlerin vücut bulduğu yerdir. Fuzûlî, insan (şair) bedenini sadefe benzetir. Sözü (şiiri) inci değerinde gören şair için marifet denizinin inci arayıcısı olmayan kişinin ârif olmayacağını dile getirir. Böylece marifet ilmini, derinlik ve değerlilik konularında denizle irtibatlandırır:

Olmayan gavnâs-ı bahr-i ma'rifet ârif değil

Kim sade f terkîb-i tendir lü'lü'-i şeh-vâr söz (Fuzûlî, G.119/6)

İlim ile deniz arasında kurulan benzerlik ilgisinin temelinde ilmin derinlik, sınırsızlık, kapsayıcılık gibi özelliklere sahip olması düşüncesi vardır. Bâkî, ilim deryasında inci arayıcısı olanların, dönemin yöneticileri tarafından korunduğunu söyleyerek ilmi, taşıdığı değer konusunda içinde inci bulunan bir deniz, kendisini ise ilim denizinin inci arayıcısı olarak tasavvur etmiştir:

Deryâ-yı 'ilme dür gibi gavnâs olanlara

Virdi zamâne hidmeti silkinde intizâm (Bâkî, K.23/23)

Fuzûlî, ilmi, deniz; akli ise ilim denizinin inci arayıcısı olarak tasavvur eder. Aklın aracılığıyla ilim denizinde gerçekleşen her öğrenmenin veya şahit olunan her tecellinin insanı hayran bıraktığını düşünür. Böylece ilim denizini, Mutlak Varlık'ın kozmik âlemdeki tecellilerinin anlaşılması konusunda araç olarak görür:

Akl kim gavnâs-ı deryâ-yı kemâl-i ilmdir

Cevher-i zâtın tasavvur eylese hayrân olur (Fuzûlî, K.7/27)

Gösteriş için yapılan amellerin Allah katında herhangi bir kıymeti yoktur. İslâm inancında riyakârlık, kerih görüldüğü için riyayı yaşam biçimi hâline getiren insanlar eleştirilir. Bu bağlamda Fuzûlî, riyakâr sofinin semâ'sını, riya denizinin üzerinde dönen çöpe benzeterek sofiyi çöp; riyayı deniz olarak tasavvur eder. Bu yaklaşımıyla riyakârın değersizliğini, riyanın çokluğunu anlatır:

Zerk deryâsında bir hâşâkdır kim çizginir

Sûfi-i şeyyâd kim devrân tutup eyler semâ' (Fuzûlî, G.142/3)

Deniz girdabının üstünde sürüklenen çer çöp ile kuş yuvası arasında biçimsel açıdan benzerlik ilişkisi oluşturulur. Fuzûlî, Mecnûn'un başındaki çer çöplerin kuş yuvası olarak değil, delilik (cünûn) denizindeki girdabın topladığı çer çöp olarak görülmesi gerektiğini ifade eder. Böylece kuşların Mecnûn'un başında yuva yaptığına dair imgeye telmih yapar. Ayrıca Fuzûlî'nin bu yaklaşımıyla Mecnûn'un başının kalabalık/gailleli hâliyle girdap arasında benzerlik ilişkisinin oluşturulduğu düşünülür:

Kuş yuvası sanma kim ser-geşte Mecnûn başına

Hâr ü has cem' eylemiş girdâb-ı deryâ-yı cünûn (Fuzûlî, G.230/5)

Deniz; belâ, hayret, olgunluk (kemâl), yokluk, istiğna, fena, mağfiret gibi dinî ve tasavvufî terimlerle ilişkilendirilerek tavsif edilir. Bâkî'ye göre halk, fena ırmağından birer ikişer geçerken; tecrit ehli, belâ denizinden yüzerek geçer (G.134/1). Bâkî, bu yaklaşımıyla dünyevî kaygılardan arınmanın menzile ulaşmayı kolaylaştıracağını düşünür. Menzil/vahdet ile yolcu/inci arayıcısı arasında bazen engelleyici durumlar tezahür edebilir. Bâkî, gönül dalgıcının, hayret denizinin derinliklerine dalmakla biricik inciyi bulacağına dair düşüncesinde yanıldığını, zira hayrette kalan kişinin bu hazineye ulaşamayacağını ifade eder. Kesret vasıtasıyla vahdete ulaşmak mümkündür. Önemli olan kesrette kalmamak, kesret bataklığında boğulmamaktır:

Talup gavvâs-ı dil kaldı derûn-ı bahr-ı hayrette

Sanur arayı arayı bulam ol dürr-i yek-tâyı (Bâkî, K.15/8)

Bâkî, olgunluk (kemâl) denizine ulaşabilmek için akarsu gibi toprak içinde -sürünerek- ilerlemek gerektiğini ileri sürerek (G.289/4), alçak gönüllülüğün insanı kemale ulaştırdığını, kanaat sayesinde insanın istiğna denizine dönüştüğünü (G.468/3), günahının çokluğuna mukabil Allah'ın insanlık âlemini mağfiret deryasına gark ettiğini düşünür. Bu yaklaşımıyla İlahî rahmetin çokluğunu, kuşatıcılığını anlatır:

Görme ey zâhid günâhum çokluğun şol 'âlemi

Magfiret deryâsına gark eyleyen Gaffârı gör (Bâkî, G.71/6)

Fuzûlî; dünyayı, yokluk (adem) denizine akan sel suyuna; âşığı ise sel suyuna düşmüş ve avare bir şekilde dönen çer çöpe benzetir. Sel suyu ve üstündeki çer çöpün yokluk denizine ulaşmadan bir nefeslik rahatlığa ulaşamayacağını ifade eder. Böylece denizi "psikolojik olarak kişinin bütünde birleşme ve yok olma özlemine mükemmelen simgeleyen" (Schimmel, 2001:208) bir araç olarak görür:

Dehr bir seyl-âbdır mülhak adem deryâsına

Biz ki ser-gerdânız ol seyl-âba düşmüş hâr u has

Çizginir hâr u has ol seyl-âb oldukça revân

Yetmeden deryâya râhat mümkün olmaz bir nefes (Fuzûlî, Mk.15/1-2)

İffetsizlik, özelde namusa, genelde ahlak kurallarına aykırı hareket etmek demektir. Fuzûlî, "ter-dâmen" sözcüğünü denize atfederek hem deniz sahilinin ıslaklığına hem de toplumda vuku bulan gayriahlakî davranışlara işaret eder. İncinin kaynağı olarak bilinen denizin sahili, ıslak; suyu, tuzlu ve acıdır. Bu gerçekliği Fuzûlî, mecazî bir bağlam içinde ele alır. "İnci uğruna eteği ıslak (iffetsiz) deniz gibi ağız tadını acılaştırma." diyerek dünya malına olan düşkünlük nedeniyle insanı iffetsizlikle suçlar. Böylece denizi, insana; inciyi, insanın uğruna iffetsizliğe düştüğü dünyevî arzulara benzetir:

Dâmenin doldursa gerdûn dürr ile dök ebr tek

Dürr için telh etme kâmin bahr-ı ter-dâmen kimi (Fuzûlî, G.286/5)

"Tasavvuf anlayışında deniz, Bir'in yani vahdetin simgesidir." (Yıldırım, 2012:2708). Fahreddin-i Irakî, vahdet-i vücut nazariyesini açıklarken Mutlak Varlık'ı deniz metaforuyla anlatır. Deniz, bütünü temsil ettiği için dalga,

damla ve diğer unsurlarından farklı olarak vahdeti karşılar. Irakî'ye göre, denizden sudur eden buharın; bulut, yağmur, sel, ırmak, nehir gibi hâllere büründükten sonra vasıl olduğu menzil yine denizdir (Mermer vd., 2007:37). Devir nazariyesine göre Allah'tan gelen kul, madde âlemindeki seyr-i sülûkunu tamamladıktan sonra vasıl olacağı varlık Allah olduğu için katreyle kul; deniz ile İlahî birlik (vahdet) arasında benzerlik ilişkisi kurulur. Küçüklük, acizlik ve bütünü parçası olma noktasında katre, insanı; karşıt özellikleriyle de deniz vahdeti sembolize eder. İhtiyaçlarını karşılama noktasında kendisini aciz bir varlık olarak gören Fuzûlî, sonsuz rahmet ve nimetin sahibi olduğu için Mutlak Varlık'ı ummana, kendisini ise değersiz bir damlaya benzeter:

Miskîn Fuzûlîyim ki sana tutmuşum yüzüm

Ya bir kemîne katre ki ummâna yetmişim (Fuzûlî, G.187/5)

Hz. Muhammed, klasik şiirde merhametinin bolluğu, tebliğ ettiği dinin evrenselliği, yaratılanların en üstünü oluşu ve İslâm'ın, önceki dinleri nesh etmesi konularında deniz ve suyla ilişkilendirilir. Dünyanın yegâne incisi anlamına gelen "dürr-i yektâ, dürr-i yekâne" ve sadeftteki tek inci anlamına gelen "dürr-i yetim" (Pala, 1995:155) terkipleri, istiare ve teşbih yoluyla Hz. Muhammed'i karşılayacak şekilde kullanılır. Bu yaklaşımın temelinde, Hz. Muhammed'e atfedilen manevî değer ve O'nun merhamet ve şefaatine mazhar olma düşüncesi vardır. Fuzûlî, Hz. Muhammed'in, abdest almak için yüzüne attığı suyun her damlasından binlerce rahmet denizinin dalgalandığını (K.3/19) söyleyerek merhametinin çokluğuna; Hz. Muhammed'in eşğine kabul edilmediği için sabah rüzgârının kara ve denizlerde başıboş estiğini söyleyerek doğal olayların şekillenmesinde Hz. Muhammed'in rızasının önemine ve kâinatın emrine musahhar kılınışına işaret eder:

Âsitânında mukîm olmağa bulsaydı kabûl

Hak bilir olmazdı ser-gerdân-ı bahr ü ber sabâ (Fuzûlî, K.5/10)

Hz. Muhammed, son peygamber, İslâm ise evrensel ve son İlahî dindir. Hz. Muhammed, kendisinden önceki peygamberlerin tebliğ ettikleri dinleri tamamlayıp tekâmüle erdirdiği için İslâm ile birlikte söz konusu dinlerin geçerlilikleri ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda, Fuzûlî, Hz. Muhammed'i denize diğer peygamberleri ise denizin dalgalarına benzeter. Dalga, denizin parçası olduğu için diğer İlahî dinler, İslâmiyet'in farklı zamanlardaki biçimleri/yorumları olarak tasavvur edilmiştir. Denizin durulmasıyla dalganın, İslâmiyet'in nüzulüyle diğer dinlerin hükmü kalmamıştır. Hz. Muhammed'i deniz, diğer peygamberleri ise Muhammedî denizin dalgaları olarak gören Ali Nihat Tarlan, diğer dinlerin dalgalar gibi kaybolacağını, İslâmiyet'in kıyamete kadar devam edeceğini düşünür (2009:150):

Müntehâ şer'ine edyân-ı tamâmî-yi rüsûl

Bahrsin sâ'ir-i erbâb-ı risâlet emvâc (Fuzûlî, G.48/2)

Hz. Muhammed, insan nev'inin efendisi, seçkin inci denizi (Fuzûlî, K.3/15) ve rahmet denizinden şefaate incilerini çıkararak dalgıç olarak tasavvur edilir. Fuzûlî'nin bu tasavvurlarının temelinde, İlahî rahmetin sınırsızlığı, kuşatıcılığı ve inananların bu rahmetten faydalanmaları konusunda Hz. Muhammed'e tanınan muazzam yetkinin olduğu düşünülmüştür:

Zihî cevâhir-i ihsân-ı âma ma'den-i hâs

Dür-i şefâ'at için bahr-i rahmete gavvâs (Fuzûlî, G.137/1)

Halk inanışları ve mitolojik eserlerde Hz. İlyas ve Hızır'ın âb-ı hayatı içip ölümsüzlüğe kavuştukları; Hz. İlyas'ın karada, Hızır'ın ise denizde dolaşıp dara düşenlere yardımcı oldukları anlatılmaktadır. Fuzûlî, sabah rüzgârının Hz. İlyas gibi bazen denizin üzerinde dolaştığını bazen de Hz. İbrahim gibi ateşi mesken edindiğini söyleyerek âşık formunda gördüğü rüzgârın mücadelesinin büyüklüğünü ve sıkıntısının çokluğunu anlatır. Denizi ise Hz. İlyas'ın varlık amacını gerçekleştirmek için verdiği mücadelenin zemini olarak tasavvur eder:

Âb-i deryâ üzre geh İlyâs veş seyrân eder

Gâh eyler mesken İbrâhîm tek âzer sabâ (Fuzûlî, K.5/13)

Klasik şiirde deniz ve unsurlarının birlikte zikredildiği şahsiyetlerin başında Hz. Musa gelir. İslâm inancına göre Hz. Musa, zulme uğrayan İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarırken Kızıldeniz, bir duvar gibi karşlarına çıkar. -Allah'ın dilemesiyle- Hz. Musa, asasını denize vurur, deniz ikiye yarılar ve İsrailoğulları kurtulur. Bu bağlamda Fuzûlî, sevgilinin bakışını etkileyip dönüştürme noktasında Hz. Musa'nın denizi yaran asasına (G.280/2); âşğın göz pınarlarından akan gözyaşlarını ise Kızıldeniz'e benzetir. Nitekim bu teşbihin temelinde gözyaşlarının çokluğu ve kanlı oluşu düşüncesi vardır:

İki gözden revân etmiş sirişkim kâmetin şevki

Asâ-yı mu'cizi gör kim iki bölmüş bu deryâyı (Fuzûlî, G.278/2)

“Marifet, iltifata tabidir.” sözüyle ifade edildiği üzere güzeller ve güzellikler övülmeyi hak eder. “Övülme ve beğenilme arzusu, insanın fıtratında bulunduğundan övgü şiirleri insanlık tarihi kadar eskidir.” (Durmuş, 2004:406). Klasik şiirde deniz, övülen kişinin cömertliğini ve zenginliğini sembolize eder (Aktaş, 2003:228). Özellikle kaside nazım şekliyle yazılan şiirlerde devlet büyüklerinin gönülleri, ihtiva ettiği kerem ve ihsanın bolluğu konusunda denize benzetilir. Bu yaklaşımın temelinde, onların himmetlerinden faydalanma endişesi olduğu gibi, övgüyü hak etmeleri düşüncesi vardır. Bu bağlamda Fuzûlî, memdûhu kerem deryası (K.10/4) olarak tasavvur eder. Denizin, memdûhun ihsan çeşmesinden cömertlik eğitimi aldığını (K.28/21), cömert olması hasebiyle memdûhun deniz kadar nimet dağıttığını söyleyerek denizin geçim kapısı olarak görülmesine işaret ettiği gibi memdûhun ihsan ve ikrâmının bolluğunu anlatır:

Kanı ol rütbe ki cûdıyle anun bahş ede bahr

Kanı ol havsala kim kân-i keremden ura dem (Fuzûlî, K.24/34)

Hükümdar, siyasî otoritenin temsilcisi, Mutlak Varlık'ın yeryüzündeki halifesi olarak tasavvur edilir. Hükümdarın gücü ve memleketi idare etme biçimi açıklanırken deniz, bazı tasavvurlarla ilişkilendirilir. Gerek idare etme biçimi gerekse hükmettiği coğrafyanın geniş olması hasebiyle methedilmeyi en çok hak eden hükümdarlardan birinin Kanuni Sultan Süleyman olduğu düşünülür. Bâkî, Kanuni Sultan Süleyman'ı Doğu ve Batı'nın sultanı, kara ve denizlerin en büyük şahı, dünyanın büyük ve mutlu hükümdarı olarak görür. Kara ve deniz sözcükleri, kâinatı karşıladığı için hükümdarın cihan padişahı olarak tasavvur edildiği düşünülür:

Sultân-ı şark u garb şehensâh-ı bahr u ber

Dârâ-yı dehr Şâh Süleymân-ı kâm-rân (Bâkî, K.1/15)

Klasik şiirde metafor ve mazmunlarla yüklü sembolik bir dil kullanıldığı için şiir, kapalı ve girift bir anlatıma kavuşur. Şiirde kullanılan dilsel unsurların gerçek anlamlarının ön plana çıkarılmasıyla kısmen de olsa muhteva noktasında şiirin gerçekçiliğine katkı sağlanır, böylece şiirin anlaşılması kolaylaşır. Bâkî, bazı metafor ve mecazları açıklarken denizi muhtelif doğal özellikleriyle tasvir eder. Bu bağlamda, denize düşenin timsaha yiyecek olacağını (G.489/6), denizin gök cisimlerini yansıttığını (K.25/9), mehtapta deniz seyrinin güzel olduğunu (G.442/3), deniz suyunun acı ve tuzlu olduğunu (G.418/5), ilkbaharda çimenliğin yemyeşil bir deniz gibi göründüğünü ifade eder:

Seyr-i deryâya ne hacet dem-i sahrâ geldi

Güyyîâ sahn-ı çemen şimdi yem-i ahdardur (Bâkî, G.175/3)

Bâkî, ayrıca menzilleri deniz olduğu için nehirlerin ona doğru akmasıyla gönüllerin sevgiliye yönelmesi veya sevgiliyi varılacak menzil olarak düşünmesi arasında benzerlik ilişkisi oluşturur. Mekânların doğal özelliklerini

benzetme unsuru olarak kullanan Bâkî'nin, bu yaklaşımıyla klasik şiirin mecazlarla yüklü olan aşk ve tabiat anlayışını, gerçekçi bir şair hassasiyetiyle tasvir ettiği düşünülür:

Gönüllerini cihân halkınun senün 'aşkun

Akıtdı kendüye deryâ niteki enhârî (Bâkî, G.497/2)

Fuzûlî, insan tabiatının korunmasının lüzumunu ve insanın kararlılığını açıklarken havanın etkisiyle denizde meydana gelen dalga hareketliliğinin ve denizde mahsur kalan kişinin gürültüsünün önemsenmemesi gerektiğini düşünür. Böylece denizin doğal bir özelliğini, bir tasavvurun anlaşılmasında destekleyici ifade olarak kullanmıştır:

Güher tek kılma tağyîr-i tabî'at delsele bağrın

Karâr et her hevâdan olma şûr-engîz deryâ tek (Fuzûlî, G.156/6)

Ayrıca sahilde duran kişinin denizde olanın hâlimden anlamayacağını söyleyerek denizin heybet ve ürkütücülüğüne işaret eder. Böylece "denizi, tehlike ve kaosun, sahili ise kurtulmanın, kendini emniyette hissetmenin göstergesi" (Yıldırım, 2012:2708) olarak tasavvur eder:

Beyâban-gerd Mecnûndan gam u derdim su'âl etme

Ne bilsin bahr hâlin ol ki menzilgâhı sâhildir (Fuzûlî, G.100/2)

Deniz; "inci, mercan, sadef gibi kıymetli madenlerin kaynağı olan bir tabiat ögesidir." (Mutlu, 2012:22). İçerdiği kıymetli maden ve canlılar nedeniyle geçim kapısı, rahmet ve bereket kaynağı olarak tasavvur edilir. Klasik şairler genellikle âşğın gözyaşlarını, sevgilinin dişlerini, şairin kabiliyetini inciyle ilişkilendirir. Bu bağlamda Fuzûlî, içinde sevgilinin inci dişine benzer bir diş bulunmadığı için denizin, incilerini dışarı/sahile bıraktığını söyleyerek sevgilinin güzellik unsurlarından dişlerini yüceltmenin yanı sıra, denizin inci, mercan gibi değerli madenlerin kaynağı oluşuna ve içindeki maddeleri kıyıya sürüklenme özelliğine işaret eder:

Ne güher balsa beğenmez bırakır yazıya deryâ

Gâlibâ kim ana maksûd dışın kimi güherdir (Fuzûlî, G.106/3)

Klasik şairler, sanatını/kendisini överken deniz unsurunun derinlik, sınırsızlık gibi özelliklerini ön plana çıkarır. Bu bağlamda Bâkî, şairlik kabiliyetini yüceltirken divanını, incinin teşekkül ettiği yer olarak bilinen sadefe; divanını koynuna alan ârif ise denize benzetir. Böylece şiirlerini imge zenginliği ve değerlilik konusunda inci; şiirlerini okuyan âriflerin ilmî ve irfanî derinliğini de deniz ile ilişkilendirir. Üstelik Bâkî, divanını denizde bulunan değerli bir hazine olarak gösterir:

Bir sadefdür dürr-i evsâfunla dîvânum benüm

'Ârif almış koynına mânend-i 'ummân gizlemiş (Bâkî, G.214/5)

Şairler, şiir vadisindeki kabiliyet ve üstünlüklerini anlatırken denizi ve içindeki değerli madenleri, kendi yetenekleriyle ilgili tasavvurlara konu ederler. Denizin inci ve mercan gibi değerli madenlerin kaynağı oluşuyla şiirlerin değerliliği, özgünlüğü, derin anlamlı oluşu ve şairin ilmî/irfanî derinliği arasında ilişki oluşturulur. Bu bağlamda ilmî ve irfanî derinliğini denizin sessizliğiyle ilişkilendiren Bâkî (G.315/1), şiirlerini deniz sahiline sürüklenen incilere, şiir defterinin satırlarını ise deniz dalgalarına benzetir. Böylece şairlik yeteneğini över:

Kenâr-ı bahr-ı nazma yine dürrler dizmiş ey Bâkî

Sütûr-ı defter-i şî'rün meger emvâc-ı deryâdur (Bâkî, G.52/5)

Fuzûlî Divanı'nda klasik şiir coğrafyasında ismi zikredilen denizlerden Kulzüm (Kızıldeniz) ve Aden; Bâkî Divanı'nda ise Kulzüm (Kızıldeniz) ve Aden'in yanı sıra Bahr-ı Ummân (Hint Okyanusu) ve Bahr-ı Muhît (Atlas Okyanusu) muhtelif özellikleriyle çeşitli tasavvurlara konu edilerek kullanılmıştır.

1.1. Aden Denizi

Aden Denizi, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu arasında yer alır. Adını tarihî bir liman şehri olan 'Aden'den alır. Aden Denizi, klasik şiirde değerli ve parlak incilerin çıkarıldığı yer olması yönüyle teşbih ve tasavvurlara konu edilir (Yeniterzi, 1999:304).

Fuzûlî Divanı'nda şehir anlamında kullanılan 'Aden, Bâkî Divanı'nda hem şehir hem de "Bahr-ı 'Aden" şeklinde deniz anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bâkî, Aden Denizi'nin sahilini çimenlik ile benzerlik noktasında ilişkilendirerek (K.26/7) sahili inciyle dolu bir yer olarak tasavvur eder. Ayrıca çiy tanesinin, her kenarı Aden Denizi'nin sahiline dönüştürdüğünü ifade ederek çiyin doğal mekânlarda oluşturduğu manzarayla Aden Denizi'nin sahilindeki incelerin oluşturduğu manzara arasında benzerlik ilişkisi oluşturur:

Jâle kıldı her kenârı sâhil-i bahr-ı 'Aden

Lâle hâk-i gülşeni kân-ı Bedahşân eyledi (Bâkî, K.7/10)

1.2. Bahr-ı Muhît

Bahr-ı muhît, okyanus ve Atlas Okyanusu anlamlarına gelir (Pala, 1995:137). Bâkî, âşğın gönlüne ikram edilen bir yudum şarabı (G.84/6) ve aşk uğruna dökülen gözyaşlarını çokluğu bakımından Atlas Okyanusu olarak tasavvur eder. Gözyaşlarının okyanusa benzetilmesi veya okyanus mesabesinde görülmesi, aşk uğruna çekilen ıstırabın büyüklüğünü göstermenin yanı sıra, söz konusu ıstırabın doğal mekânlara yansıtıldığı da gösterir:

Bahr-ı muhît-i eşküme ger dil uzatmasa

Deryâ yüzine urmaz idi bâd-ı subh kef (Bâkî, G.228/2)

1.3. Bahr-ı Ummân

Ummân, okyanus anlamına gelirken; Bahr-ı ummân hem uçsuz bucaksız deniz (okyanus) hem de Hint Okyanusu anlamlarına gelir. Dolayısıyla bu sözcük grubu, Hint Okyanusu anlamının yanında deniz anlamına gelecek şekilde ele alınmıştır. Bahr-ı Ummân, "Arap Yarımadası'nın güneydoğu köşesi olan geniş kıt'a ve bu kıt'anın kıyısından Hint kıyılarına ve güneye doğru uzanan açık denizdir." (Devellioğlu, 1996:1120). Büyük su kütlesi olması yönüyle bazı tasavvurlara konu edilmiştir. Bâkî, Bahr-ı Ummân'ı büyük ve coşkulu dalgaların meydana geldiği yer olarak tasavvur etmiştir (K.14/20). Ayrıca akarsuların Hint Okyanusu'na doğru akmasıyla insanların şeref kaynağı olarak düşündüğü hükümdarın hizmetine talip olması arasında benzerlik ilişkisi oluşturur. Böylece hükümdarın himaye etme konusundaki gücünü okyanus/Hint Okyanusu'nun büyüklüğüyle aynı mesabede görür:

Şeref-i hidmetine yüz süre geldük gûyâ

Cûylar kim olalar tâlib-i bahr-ı 'ummân (Bâkî, K.2/44)

1.4. Kızıldeniz

Kulzüm; deniz ve Kızıldeniz anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1996:527). Bâkî, âşğın akarsu gibi her tarafa akan gözyaşlarının denize ulaşmasıyla denizin Kızıldeniz gibi coştüğünü söyleyerek; toprak yapısı, mercan kayaları ve

yosunlarıyla kan kırmızısı (kızıl) bir görüntüye bürünen Kızıldeniz'i âşğın kanlı gözyaşlarının katkısıyla oluşan bir deniz olarak tasavvur eder. Bu yaklaşımıyla âşğın çektiği acıların büyüklüğünü anlatmaya çalışır:

Giryeden cûy-ı şirîşküm sû-be-sû oldı revân

Yine Kulzüm gibi cûş itdi bu deryâ semt semt (Bâkî, G.23/4)

Tasavvufî anlayışa göre âşık, kesret olarak düşünölen gözyaşı ve kandan arınınca fenafillaha ulaşır, yani erginleşme sürecini tamamlar. Fuzûlî, gönlün ciğer kanını gözyaşına katıp gözyaşını Kızıldeniz'e; ciğer kanını ise Ceyhun Irmağı'na dönüştürdüğünü dile getirerek âşğın kanlı gözyaşlarını rengi ve çokluğu bakımından Kızıldeniz'e, akma biçimi bakımından ise Ceyhun Nehri'ne benzetir:

Ciğerim kanını göz yaşına dökdün ey dil

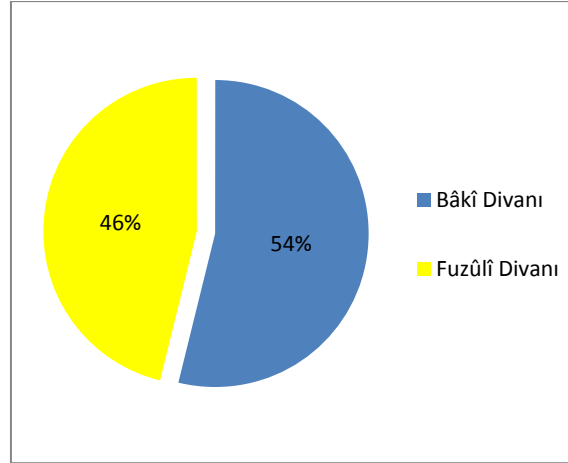
Vara vara anı Kulzüm bunu Ceyhûn etdin (Fuzûlî, G.166/2)

1.5. Deniz ve ilgili unsurların sayı, oran ve içerik bakımından değerlendirilmesi

Deniz ve unsurlarını karşılayan sözcüklerin divanlarda kullanım sayısını Tablo 1, kullanım oranını Grafik 1 vermektedir. Buna göre deniz ve unsurlarını karşılayan sözcüklerin toplam kullanım sayısı, Bâkî Divanı'nda 147, Fuzûlî Divanı'nda 126 olarak tespit edilmiştir. Bu sayıların toplamı, Bâkî Divanı'nda %54'e, Fuzûlî Divanı'nda %46'ya tekabül eder. Bâkî Divanı'ndaki toplam kullanım sayısı ve oranının Fuzûlî Divanı'ndan fazla olmasının nedeni, "ummân" ve "deryâ" sözcüklerinin Bâkî Divanı'nda daha fazla kullanılması; "lücce" sözcüğünün, "Bahr-ı 'ummân", "Bahr-ı 'Aden" ve "Bahr-ı muhît" sözcük gruplarının ise Fuzûlî Divanı'nda kullanılmamış olmasıdır. Denizin unsurları/cüzleri olarak bilinen "mevc" ve "sâhil" sözcükleri, Fuzûlî Divanı'nda daha fazla kullanıldığı için her iki divan arasındaki sayı ve oran farkı belli bir oranda azalmıştır. Söz konusu toplam sayı ve oranların her iki divanda birbirine yakın çıkmasının temelinde, denizin doğal özellikleriyle değil, tasavvuf ve geleneğin yüklediği anlamlarla daha çok metafor olarak ele alınma düşüncesi vardır.

Tablo 1: *Deniz ve İlgili Unsurların Divanlarda Kullanım Sayısı*

Sözcükler	Bâkî Divanı	Fuzûlî Divanı
Bahr/Bihâr/Buhûr	48	47
Bahr-ı 'Aden	2	-
Bahr-ı Muhît	2	-
Bahr-ı 'Ummân	2	-
Deniz	2	2
Deryâ	54	43
Kulzüm	1	1
Lücce	3	-
Mevc/Emvâc	16	24
Sâhil/Sevâhil	4	5
Ummân	11	2
Yem	2	2
Toplam	147	126

Grafik 1: Deniz ve İlgili Unsurların Divanlarda Kullanım Oranı

Deniz, Bâkî ve Fuzûlî divanlarında mecazî ve hakikî aşk bağlamının yanı sıra bazı doğal özellikleriyle ele alındığı için içerik bakımından farklı birçok teşbih ve tasavvura konu edilmiştir. Bâkî, salt tasavvufî veya dinî konuları içeren bir şiir yazmasa bile deniz sözcüğünü hayret (K.15/8), istiğna (G.468/3), olgunluk (G.289/4), mağfaret (G.71/6), belâ (G.134/1) gibi sözcüklerle ilişkilendirilerek tasavvufî bir metafor olarak kullanır. Fuzûlî'nin tasavvufî yönü güçlü olsa bile Bâkî'nin bu metaforlara Fuzûlî kadar iltifat ettiği söylenebilir. Böyle bir yaklaşımın temelinde, denizin doğal yapısıyla tasavvufî hâl ve kavramları çağrıştırmaya düşüncesi vardır. Belâ denizinden tecrit ehlinin yüzerek geçmesi, denizin maddeden çok manayı temsil etme düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Denizin belâ sözcüğüyle tavsif edilmesinin nedeni ise insanın tekâmülünü sağlama yolculuğunda mücadele zemini olarak tasavvur edilmesi, karşılaşılan güçlüklerin ise belâ/imtihan mesabesinde görülmesidir:

Cûy-ı fenâyı halk birer ikişer geçer

Bahr-ı belâdan ehl-i tecerrüd yüzer geçer (Bâkî, G.134/1)

Bâkî Divanı'nda deniz, teşbih veya tasavvur olarak herhangi bir peygamberle doğrudan ilişkilendirilmezken Fuzûlî Divanı'nda Hz. Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'i yarması (G.278/2) Hz. İlyas'ın gezinti yeri olması (K.5/13) ve Hz. Muhammed'in merhametiyle ilgili tasavvurlara konu edilmiştir. "Su" kasidesinde Hz. Muhammed'i âdetla suyla özdeşleştiren Fuzûlî'nin bu yaklaşımı, "aşk ve sevgiliyi bile bir çeşit ulûhiyet gibi görmesiyle" (Tanpınar, 2011:152) açıklanabilir:

Eylemiş her katreden bin bahr-i rahmet mevc-hîz

El sunup urgaç vuzû için gül-i ruhsâre su (Fuzûlî, K.3/19)

Çerçeve açısından açık bir mekân olan deniz, Bâkî ve Fuzûlî divanlarında âşîğin karamsar ruh hâli bağlamında ele alındığı için kapalı mekân olarak görülmüştür. "Mekânın darlığı, fiziksel anlamda küçüklüğünden değil, karakterin imkânsızlığından ve kendini orada sıkıştırılmış duyumsamasından kaynaklanır." (Korkmaz, 2007:403). Bâkî Divanı'nda deniz; gam (G.531/5), belâ (G.134/1) gibi olumsuz kavramlarla ilişkilendirilerek kapalı mekân olarak algılanır. Ayrıca şairlik yeteneği (G.52/5), ilim (K.23/23), âriflik (G.214/5) ve bazı doğal özellikleriyle (G.175/3) tavsif edildiği için kapalı mekân algısının Fuzûlî Divanı'na göre daha zayıf kaldığı görülür. Fuzûlî Divanı'nda ise deniz; gam (G.291/7), cünûn (G.230/5), adem (Kt.15/1), dert (G.101/6) ve kanlı gözyaşıyla ilişkilendirilerek kapalı mekân olarak algılanmıştır:

Ciğerim kanını göz yaşına dökdün ey dil

Vara vara anı Kulzüm bunu Ceyhûn etdin (Fuzûlî, G.166/2)

Mekânların tasavvur edilme biçimi, şairlerin ruh hâllerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Yahya Kemal, Fuzûlî'nin içli ve derin hâlini tasvir ederken onu suları kalbine doğru çeken kuvvetli bir girdaba benzetir (Beyatlı, 2015:37). Bu yaklaşımıyla Fuzûlî'nin acı ve ıstırap ile özdeşleşen dünyasına gönderme yapar:

Yetdi bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde

Kimse yok çizgine gird-âb-ı belâdan gayrı (Fuzûlî, G.273/4)

SONUÇ

Deniz, klasik şiirde en çok kullanılan doğal mekânlardan biridir. Bu durumun temelinde, denizin, doğal yapısıyla kurmaca metinlerde estetik bir unsur olarak zengin çağrışımlara kapı aralayabilecek özelliklere sahip olması düşüncesi vardır. Klasik şiirin asıl kaynaklarından biri tasavvuf olduğu için deniz, bazı tasavvufî hâllerin tasviri ve hakikî aşkın tavsifi konularında araç olarak kullanılmıştır. Denizin; Mutlak Varlık'ın sembolü olarak görülmesi ve vahdeti temsil etmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

Klasik şiirde mekânlar daha çok gerçeküstü imge ve tasavvurlara konu edildiği için genellikle soyut kavramlarla tavsif edilerek kullanılır. Bu bağlamda Bâkî ve Fuzûlî divanlarına bakıldığında, denizin “gönül”, “aşk”, “gam” gibi kavramlarla tavsif edildiği görülür. Bu durum, Bâkî ve Fuzûlî divanlarında denizin doğal/gerçek bir mekândan ziyade mekânsal bir metafor olarak ele alındığını gösterir.

Edebî metinlerde mekânlar, şairlerin ruh hâllerini yansıtacak şekilde ele alındığı için mekânların “kapalılık” veya “açıklık” durumları, çerçevesel özelliklerinden ziyade algılanma biçimlerine göre belirlenir. Klasik şairler, genellikle kendilerini yazgısı ayrılık ve acı ile kodlanmış âşık formunda telakki ettikleri için mekânları karamsar bir ruh hâli ile ele alırlar. Böyle bir bakış açısının oluşumunda, klasik şiirin muhteva estetiğinin dayattığı sınırlılıkların etkisi de yadsınamayacak düzeydedir. Bu bağlamda deniz sözcüğünün Bâkî ve Fuzûlî divanlarındaki kullanım biçimine bakıldığında, şairlerin karamsar ruh hâllerini denize yansıttıkları görülür. Bâkî Divanı'nda denizin belâ, gam, gözyaşı; Fuzûlî Divanı'nda ise adem (yokluk), belâ, cünûn, gam, kanlı gözyaşı sözcükleriyle tavsif edilmesi, denizin kapalı mekân algısı ile tasavvur edildiğini gösterir. Denizin Fuzûlî Divanı'nda olumsuz durumları çağrıştıracak biçimde daha fazla (Bâkî Divanı'na göre) kullanılması, şairin içe dönük ve karamsar bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Bu yaklaşımlar, şairlerin deniz tasavvurlarının, onların ruh hâllerinin anlaşılması konusunda araç olabileceği sonucunu doğurur.

Deniz ve unsurları, Bâkî Divanı'nda 147, Fuzûlî Divanı'nda 126 kez kullanılmıştır. Doğal ve dış mekânlardan denizin Bâkî Divanı'nda fazla kullanılmasının nedeni, Bâkî'nin “dışa dönük bir kişiliğe” sahip olmasıdır. Dışa dönük kişiliğe sahip olan şairler, gözlem duyusundan daha fazla yararlanır ve nispeten daha gerçekçi imgeler üretir. Bâkî Divanı'nda geçen “mehtapta deniz seyrinin güzel olduğu” ve “deniz suyunun acı ve tuzlu olduğu” ifadeleri denizin, doğrudan veya göndermelerle daha gerçekçi bir bakış açısıyla ele alındığını gösterir. Bu yaklaşım, aynı zamanda Bâkî'nin deniz tasavvurunun daha gerçekçi olduğunu ortaya koyar.

“Deniz” sözcüğünün tasavvur edilme biçimiyle alakalı olarak Bâkî Divanı'nda tespit edilen dikkate değer hususlardan biri, denizin tasavvufî bazı kavramlarla ilişkilendirilerek kullanılmasıdır. Fuzûlî, şiirlerinde hakikî aşkı terennüm ettiği için onun divanında tasavvufî kavramların deniz ile ilişkilendirilmesi, makul karşılanır. Bu hususta Bâkî Divanı'na bakıldığında denizin “belâ”, “hayret”, “istiğnâ”, “mağfiret” ve “olgunluk” sözcükleriyle tavsif edildiği görülür. Bu durum, Bâkî'nin, dinî veya tasavvufî müstakil bir manzume/şiiri yazmasa da tasavvufî istilahlara mutasavvif bazı şairler kadar iltifat ettiğini gösterir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Hasan (2003). *Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya*. Edirne: Yort Savul Yayınları.

- Akyüz, Kenan, S. Beken, S. Yüksel, M. Cunbur (1996). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aytekin, Feride (2005). *Behiştî'de Tabiat ve Eşya*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Ayvazoğlu, Beşir (2014). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bachelard, Gaston (1996). *Mekânın Poetikası*. çev. A. Derman. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bayrak, Özcan (2013). *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Beyatlı, Yahya Kemal (2015). *Edebiyata Dair*. İstanbul: Arı Matbaası.
- Burckhardt, Titus (1994). *Akılın Aynası Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*. çev. V. Ersoy. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2004). "Methiye". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: TDV Yayınları. 406-408.
- Elçin, Şükrü (1993). *Türk Edebiyatında Tabiat*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed (2000). *Aziz Kur'ân Çeviri ve Açıklama*. çev. A. Hatip M. Kanık. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kaplan, Mahmut (2008). "Aşk Redifli Gazellere Göre Klasik Türk Şiirinde Aşk". *Köprü*. 10 (1): 153-182. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=904> [erişim tarihi: 19.10.2016].
- Korkmaz, Ramazan (2007). "Romanda Mekânın Poetiği". *Edebiyat ve Dil Yazıları*. Ankara: Grafiker Yayınları. 399-415.
- Küçük, Sabahattin (hızl.) (1994). *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yayınları
- Mermer, Ahmet- Alici, Lütfi- Eflatun, Muvaffak- Bayram, Yavuz- Keskin, Neslihan Koç (2007). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mutlu, Betül (2012). *Divân Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Okuyucu, Cihan (2010). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Özarlan, Ersin (2010). *Şiirden Coğrafyaya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özerol, Nazmi (2012). "Bâkî'de Gözyaşı". *Turkish Studies*. 7 (3): 2027-2039. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1335412103_111%C3%96zerol%20Nazmi_S-2027-2039.pdf [erişim tarihi: 21.09.2014].
- Pala, İskender (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (2004/a). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, Ali (2004/b). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Schimmel, Annemarie (2001). *İslâm'ın Mistik Boyutları*. çev. E. Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Selçuk, Bahir (2017). "Sinan Paşa'nın Dünyasında Deniz". *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*. hzl. A. Kartal-Z. Koşlu. 161-171. Eskişehir: Sivrihisar Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şenödeyici, Özer (2014). *Osmanlı Şiir Şerhleri Gazeller ve Güzeller Üzerine*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. hzl. Z. Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Tarlan, Ali Nihat (2009). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2003). "Mârifet". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. İstanbul: TDV Yayınları. 54-56.
- Üstüner, Kaplan (2008). "XIV. ve XV. Yüzyıl Divanlarında Tasavvuf". *Tübar*. (24): 271-294.
- Yeniterzi, Emine (1999). "Divan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (5): 115-139.
- Yıldırım, Ali (2012). "Epikürizm ve Bâkî'nin Bir Gazeli Üzerine". *Turkish Studies*. 7 (3): 2701-2709. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1769286442_149Y%C4%B1d%C4%B1r%C4%B1m%20Ali_S-2701-2709.pdf [erişim tarihi: 21.09.2014].
- Yıldızhan, Rizvan (1997). *Fuzûlî, Bâkî, Nefî ve Nedîm Divanları'nda İç Mekân*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi

